

Mitiniai giminės ryšiai archajinėse lietuvių dainose

ŽILVINAS SVIGARIS

Vilniaus universitetas

svigaris@3t.lt

Archajiniame lietuvių folklore, kur žmogus dar gyvena atvirame, šiltais giminystės ryšiais alsuojančiame pasaulyje, daug dėmesio skiriama pirmapradiškumui, nuoširdžiam susiderinimui su gyvenamuoju pasauliu, laiko patikrintai patirčiai ir senolių išminčiai. Senosiose lietuviškose dainose itin puoselėjamos iš kartos į kartą perduodamos tradicijos. Žmogaus savastis čia pirmiausia formuojama intymiaame šeimos kontekste, kuris visada buvo pilnas dainų ir pasakojimų, sujungiančių skirtingus gyvenamojo pasaulio ir laiko matmenis. Reikšmingi čia ne tik gyvieji, bet ir mirusieji. Ypač svarbus kitoks laiko suvokimas: archajiškoje lietuvių tradicijoje pabrėžiama, kad bendruomenės vertybės slypi praeityje, o ne ateityje kaip šiuolaikiniame progreso varomame pasaulyje. Archajiškas žmogus, skirtingai nei šiuolaikinis, jaučia gyvenęs prasmingai ne todėl, kad įsigijo naująsias technologines blizgutis, o todėl, kad yra įsiskaitęs savo gimtinėje, priklauso savo giminei, suvokia savo prigimtį. Simboliškai plėtojami mitiniai giminystės saitai, įprasmina žmogaus ryšius su gyvenamuoju pasauliu. Žmogus gyvena šių kokybiškai turiningų simbolinių ryšių tvarkoje, kuri sutelkia bendruomenę tam tikru būdu kurti ir įprasinti savo būtį kolektyviai. Lietuvių dainuojamojoje tautosakoje šie ryšiai išreiškia savitą laikyseną pasižyminčią ypatinga ekologine pusiausvyra ir gyvenamojo pasaulio darna. Tokia laikysena grindžia prasmingus kultūrinius pagrindus, kurie ir šiandien gali būti plėtojami kaip kokybiškai pilnavertė kultūrinė nuostata, gebanti įrodyti savo pranašumą, tvirtumą ir pagrįstumą.

Esminiai žodžiai: lietuvių folkloras, mitinė sąmonė, giminystės ryšiai, giminės archetipas, archajiškos šeimos dainos.

Įvadas

Straipsnyje etnologiškai nagrinėjama archajinė lietuvių dainuojamoji tautosaka. Čia išryškintas giminiškų ryšių aspektas, kuris giliai persmelkia ne tik skirtingus lietuvių tautosakos žanrus¹, bet ir skirtingus jos laikotarpius. Giminiškų ryšių įvairovė lietuvių tautosakoje, ypač dainuojamojoje, yra tokia visa apimanti, kad nekyla abejonių dėl jos išskirtinės svarbos senovės lietuviui. Tačiau

kaip tyrinėti tokį fenomeną? Dainuojamosios tradicijos savitumas susiklostė gulant sluoksniui po sluoksniu ir formuojantis unikalioms konfigūracijoms, kurių neįmanoma sutraukti į bendruosius dėsnius². Archajinėje lietuvių tautosakoje reiškiasi unikali mitinė sąmonė, kuri skiriasi nuo moderniuose Vakaruose įsivyravusios pragmatinės instrumentinės sąmonės, redukuojančios gyvenamojo pa-

1 Dainas, patarles, mįsles, pasakojimus.

2 Lèvi-Strauss, С. Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва: Академический Проект. 2008, p. 12.

saulio fenomenus į universaliomis laikomas klasifikacijas ir kategorijas³. Tačiau nėra prasmės gyvos tradicijos dirbtinai klasifikuoti į formalias kategorijas. Čia keliami visiškai kiti tikslai: turime užčiuopti ir apmąstyti jos kasdienėse gyvenamojo pasaulio apraiškose išreikštą gyvastingą savastį, senosiose lietuvių dainose ir patarlėse glūdintį pašąmoninį turinį. Archajinės mitinės sąmonės atkūrimas yra nepaprastai reikšmingas mūsų dienomis, kai Vakaruose stiprėja suvokimas⁴, jog prasminio matmens stokojančią modernią instrumentinę sąmonę svarbu papildyti dvasiškai turtingesne pasaulėvoka. Šiuolaikinis individas dažnai nesuvokia modernaus, perdėm pragmatinio, technologinio pasaulio ribotumų. Kuo gi tie ribotumai pasireiškia ir kaip juos galėtume įveikti?

Gyvename globaliame pasaulyje, kuriame neįtikėtinaai sustiprėjo išskirtinai pragmatiniu vartojimu grindžiama sąmonė. Spartėja ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kiti procesai, įtvirtinantys visiškai išsilaisvinusio individo sampratą, niveliuojančią etnines bei kultūrinės vertybes. Tokios tendencijos steigia ateities tipo žmogų – prie nieko nebeprisirišantį benamį klajoklį. Kuriamas individas, kuris jau nebeprisirišęs nei savo giminei, nei genčiai, nei tautai. Prireikus jis apsigyvena ir dirba ten, kur geriau pritaiko savo kvalifikaciją ir kur mokamas geresnis atlygis. Jis nebeprisirišęs nei prie vietos, nei prie daiktų, pastaruosius tampa vis patogiau nuomoti. Tūkstantmečius vietos tradicijų formuotus vertybinius ir kultūrinius pagrindus keičia trumpalaikiai, globaliai plintantys, populiarumu grindžiami reiškiniai ir procesai, kurių mastas ir triukš-

mingumas vis intensyvėja. Visi bandymai išlaikyti etninę, tautinę ar kitokią tapatybę tampa išlikimo klausimu daugeliui tautų ir tai jau nepriklauso nuo tautos dydžio. Pildosi Maxo Weberio pranašystė, kad etninį ir tautinį identitetą pakeis individualus identitetas, kad, užuot tapatinę save su mitų didvyriais, individai sieks sėkmingos asmeninės karjeros, kuri nesusijusi nei su tauta, nei su etnosu. Tokia globalizacijos plėtrą grindžianti nuostata remiasi prielaida, kad bet kurioje šalyje pakanka per trumpą laiką rasti darbą ir ištirpti aplinkoje. Tačiau ši nuostata jau sulaukia ir kritikos.

Daugėjant šalių, kuriose jau prasidėjo kontrglobalizacijos procesai, intensyviai siekiama įveikti negatyvius masinės migracijos padarinius. Vis labiau stengiamasi išsaugoti vietos bendruomenę, kuri ir grindžia šalies savitumą. Šios bendruomenės, šio etnoso neįmanoma ištirpinti jokiuose tirpikliuose⁵. Jis išsaugo redukcijai atsparius ir lėtai kintančius konservatyvius bruožus, kurie ne tik įprasmina žmogų gyvenamajame pasaulyje, bet ir unikaliu tik tai kultūrai savitu būdu atveria pasaulio visumą, kurioje gyvenama. Šios prasmų pripildyto pasaulio visumos neįmanoma pakeisti jokio progreso pažadais. Būtent stiprios vietos bendruomenės apsaugo individą nuo susvetimėjimo gyvenamojo pasaulio atžvilgiu. Akivaizdu, kad plintant globaliems reiškiniams savitumą ir tapatybę išlaikys tik tos bendruomenės, kurios išsaugos ir puoselės giminės substrate glūdinčius esminius ryšius su savo tradicija. Tad kyla klausimas, kaip šiuos ryšius išsaugoti, kad jie nenutrūktų?

3 Ten pat, p. 11.

4 Jean Gebser, Martin Heidegger, Theodor Adorno, Max Horkheimer, Carl-Gustav Jung.

5 Mickūnas, A. Lithuania and Globalization. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016, p. 115.

Giminės ryšių samprata

Kadaise individas buvo išsiskinęs savo giminėje, o kai kuriose šalyse jis dar ir šiandien jai priklauso. Tad neatsitiktinai giminės substrato pagrindus intensyviai tyrinėjo daug žinomų antropologų⁶. Pavyzdžiui, Claude Lèvi-Straussas veikale „Struktūrinė antropologija“ (*Anthropologie Structurale*) pabrėžia, kad giminės ryšiai yra vieni reikšmingiausių ir geriausiai atveriančių senųjų bendruomenių tradicijų savitumą. Būtent giminės archetipas susieja žmogų su tradicijos kultūriniu palikimu, jos išmintimi, vertybėmis, nes pirmąsias pamokas individas gauna pačioje artimiausioje aplinkoje – savo šeimoje, kur nenutrūkstamai iš kartos į kartą skiepijama pagarba patyrimui ir laiko patvirtintai išminčiai. Daugumoje tradicijų simboliniai giminės ryšiai siekia ne tik žilą praeitį, bet ir mitinį dievų pasaulį. Lietuvių archajinėje tautosakoje, ypač dainose, patarlėse, mįslėse, pasakojimuose, žmogus giminės ryšiais susiejamas su medžiais, gyvūnais, gamtos reiškiniais, kosmu. Iš čia ir kyla jo įsivietinimas, įsilaikinimas, jo išmintis ir susiderinimas su jį supančiu pasauliu. Čia jis susietas ne paviršutiniškai, bet savo giliausia esme. Būtent giminės ryšiai grindžia jo vertybes ir savastį. Tačiau nepakanka tai įvardyti vien formaliai. Turime klausyti, kaip galėtume atverti ir suvokti šiuos pasąmoningai susiformavusius ir anapus refleksijos bendruomenę veikiančius giminės ryšius? Kokia sąmonė galėtų tai padaryti?

Modernaus žmogaus instrumentinį mąstymą grindžia nuotolis tarp jo ir tiriamo

objekto. Susvetimėjęs žvilgsnis, tarsi atsiri-bojęs ir nesusijęs su tiriamu objektu, manosi galintis jį dirbtinai „de-konstruoti“. Tokia mentalinė sąmonė tinkama dorojimuisi su statiška, negyva materija, naudojant abstrakčius metodus, surenkant tikslus faktus ir dirbtinai siejant juos priežastiniais ryšiais. Tačiau ši prieiga negali sučiuopti gyvybiškumo fenomeno. Gyvybiškai susijusių struktūrų atvėrimui reikalinga kitokia sąmonė, kurią Jeanas Gebseris vadina mitine. Kaip šią sąmonę atverti? Ieškodami prieigos prie archajinio mitinio giminės ryšių fenomeno regime, kad tie ryšiai nuolat atsinaujina, nes giminė yra gyvas darinys. Tai nenutrūkstanti ryšiai ir į praeitį su protėviais, ir į ateitį su proanūkiais. Trumpam stabtelkime. Atkreipkime dėmesį, kad šį fenomeną galime tyrinėti ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus. Kiekvienas žmogus savo gimimo faktu jau dalyvauja savo giminės ryšių junglume, jis neatsiejamai jam priklauso ir to neįmanoma paneigti. Šis buvimas „viduje“, šis priklausymas atveria duris ir į kitokią sąmonę, kurios pagrindas – ir kitoks mąstymas. Tokia sąmonė, grindžiama tam tikru *vidiniu rišlumu*, kurio stokodamas mentalinis mąstymas pasitelkia dirbtinius priežastinius ryšius, tačiau pastarieji šiuo atveju taip ir lieka spekuliatyvūs, o ne realūs. Tačiau mąstymas „iš vidaus“, tarsi susijęs su pačia tikrove, jis visiškai kitaip telkia ir pasaulį, ir patį žmogų. Žmogus tarsi intuityviai jaučia ribas, kurias jis gali peržengti, o kurių – ne. Iš čia ir vidinis susiderinimas su gyvenamuoju pasauliu, žmogus visa savo esybe jaučia kas dera, o kas nedera.

Nors ir galime formaliai dokumentuoti giminės ryšių struktūrą sudarančius pavadinimus, tačiau pats pavadinimas nedaug tepasako apie tikrąjį tų ryšių poveikį individui,

6 Claude Lèvi-Strauss, Radcliffe-Brown A. R., Rivers W. H. R., Lowie R. H., Williams F. E.

bendruomenės nariui. Čia veikia ne formali, o mitinė sąmonė, jos turtingi *mitemos*⁷ apipinti pasakojimai visuomet įtraukia individą į jį supantį pasaulį, priverčia išgyventi mito tikrovę tarsi savo kūnu. Tad neatsitiktinai dauguma senųjų tradicijų (hebrajų Tora, graikų dievų Panteonas, indų Mahabharata ir kt.) būtent giminiškus ryšius pasitelkia savo istorinei savasčiai suformuoti. Maža to, visi patys svarbiausi socialiniai reiškiniai ir istoriniai įvykiai daugelyje senųjų visuomenių buvo nulemti būtent giminiškų ar dinastinių ryšių.⁸

Giminės ryšiai nepaprastai reikšmingi ir lietuvių bendruomenėje, o didžiausia jos dalis dar visai neseniai gyveno kaime, iš kur ir buvo atkurta lietuvių kalba bei tapatybė. Santykinai nedidelės šalies teritorijos specifika nulėmė, kad net ir patys lietuviai nuo seno savo šalį vadina giminaičių kraštu. Ilgas giminės vardų sąrašas⁹, kuriame randame ir senųjų tarmių, šiandien retai vartojamų žodžių, liudija šeimos ryšius visais laikais lietuviams buvus nepaprastai svarbius. Vardų sąrašas nėra tik sausa nomenklatūra, kiekvienas giminės narys yra neįkainojama vertybė. Niekas neabejoja būtinumu dalyvauti reikšmingiausiose kiekvieno giminaičio šventėse, gimtuvėse, vestuvėse, laidotuvėse ir panašiai. Kiekvienas vardas apdainuotas nesuskaičiuojamose dainose, apipintas linksmiais, liūdnamis ar pamokančiais pasakojimais, taikliomis patarlėmis ar gudriomis mįslėmis. Kiekvienas

jų jaustas į giminės audinį naudojant daugybę įvairiaspalvių gijų. Tad kiekvienas šeimos narys neišvengiamai visa esybe išgyvena savo vaidmens giminėje santykius, normas, pagarbą, artimumą, rūpestį, meilę, pareigą ar džiaugsmą. Neužmirškime, kad giminės ryšiai nuolat kinta. Giminiškumas – vis atsinaujinantis reiškinys, jo dinamikoje kiekvieno dalyvio veiksmas daro įtaką visiems su juo susijusiems dalyviams ir keičia jų padėtį giminėje, bendruomenėje ir visuomenėje. Čia gimsta mergaitė, ji ir dukra, ir sesutė, ir pusseserė. Bėgant laikui, jos vardų sąrašas pildosi, ji tampa teta, mama, galop – senele, prosenele. Sykiu ji išsaugo visus iki tol įgytus giminės vardus ir ryšius, kurie atveria ne kažkokį formalų objektą, o realų santykį.

Modernus individas pabrėžtinai susvetimėjęs gyvenamojo pasaulio atžvilgiu, jaučiasi užmirštas dar būdamas gyvas. Jis intuityviai nujaučia, jog kai numirs, bus užmirštas. Tačiau lietuvių tautosakoje mirtis nėra jokia pabaiga – tai tik būties dalis, viena iš būties būsenų, tam tikra laikina gyvybės būseną¹⁰. Rašytiniuose šaltiniuose turime pakankamai liudijimų, kad mirę protėviai neretai tapdavo ne tik namų dvasiomis, globėjais, bet ir dievais¹¹. Tad individo ryšys su savo gimine senojoje lietuvių tradicijoje nenutrūksta net ir po mirties. Manant, kad po mirties žmogaus dvasia gali padėti, dvasiomis buvo rūpinamasi, joms šalia kelio ar miškeliuose statomos koplytelės. Manoma, kad žalčiai ne tik turi gyvybės jėgų, bet ir juose dar gyvena protėvių sielos. „Tai buvo įsivaizduojama kaip

7 Mitą, pasak Lèvi-Strausso, grindžia ne paskiri vardai, net ne simboliai, o *mitemos* – tam tikri prasminiai prasmų pluoštai, kuriuos kartais sudaro frazės ar net tarpusavyje susipynusios mitinio pasakojimo temos.

8 Lèvi-Strauss, C. Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва: Академический Проект. 2008, p. 61.

9 Giminių vardų sąrašas pateikiamas straipsnio pabaigoje.

10 Girininkas, A. Lietuvos archeologija. I tomas: Akmens amžius. Vilnius: Versus aureus. 2009, p. 244–246.

11 Balsys, R. Prūsų ir lietuvių mirties (požemio, mirusiųjų) dievybės: nuo Patulo iki Kaulinyčios. Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra, IV, 2005, p. 42.

negėstančios gyvybės jėgos judėjimas iš vieno kūno į kitą.¹² Tad protėvių ir senelių pasaulis bendruomenėje buvo nepaprastai svarbus – jis buvo greta. Tokioje visuomenėje žmogus jaučiasi atsakingas nuo pradžios iki pabaigos. Jis gyvena ne viena diena, ne paviršutiniškai, o taip, kad jį ir prisimintų, ir minėtų geruoju. Tad galėtume sakyti, kad archajinėje lietuvių tradicijoje, kur mirtis nenutraukia giminių ryšių, kiekvienas jos narys yra nemirtingas. Nemirtingųjų bendruomenė jį padaro savo protėvių pro...anūkiu ir susieja su etnosu senoliais. Maža to, kiekvienas narys, savo ruožtu, tampa visų savo pro...anūkių pro...seneliu. Prasitęsiantys ryšiai atveria sąmonę, kuri yra ne tik visa apimanti, bet ir nepaprastai dinamiška – nuolat kažkas gimsta, miršta ar tuokiasi. Ji ir daugialypė, nes kiekvienas žmogus yra ir vaikas, ir brolis, ir pusbrolis, ir vyras, ir tėvas, ir senelis tuo pačiu metu!

Lietuvių tautosaka

Grįždami prie lietuvių tautosakos turime pasakyti, kad, skirtingai nuo Viduržemio jūros regiono civilizacinių tradicijų, lietuvių mitinis palikimas susiformavo ne judriuose miestuose, kurie klestėjo kaip prekybos ir logistikos centrai, kur tradicijos formavosi kultūrinės įvairovės sąlygomis, o veikiau nedidelėse atokiose kaimo vietovėse, izoliuotose bendruomenėse. Tad savimonė ir pasaulėjauta čia susiformavo visiškai unikalios susitelkdama į darnų, dialogišką santykį su pasauliu. Šios savimonės kristalus randame senosiose lietuvių dainose. Visi senosios lietuvių tautosakos tyrinėtojai sutinka, kad

išskirtinis pomėgis dainuoti ir pati liaudies daina lietuvių gyvenime ir pasaulėjautoje užima ypatingą vietą. Dainuojama būdavo visomis progomis: „daina ištis yra visuotinai paplitusi lietuvių liaudyje. Beveik nėra tokios gyvenimo srities, kuri nebūtų apipinta dainomis, nelyginant vijokliais: gimimas ir mirtis, vestuvės ir vardynos, metų šventės, šienapjūtė, rugiapjūtė, linų mynimas, naktigonė. Tylūs, ilgi žiemos vakarai, kai merginos verpia, o vyrai suka kanapines virves, – viskas pradedama daina, daina palydima ir baigiama su daina.“¹³ Daiktavardinės galūnės tarsi savaime susirimoja dainų eilučių galūnėse, tad galime sakyti, kaip taikliai pastebi ir Maceina, kad rimavimas čia net ne poetinis, yra grynai kalbinis reiškinys¹⁴. Manytina, kad net ir pati lietuvių kalba savitą dainingumą išplėtojo ne atsitiktinai, o iš kartos į kartą dainuojant.

Kalbant apie gausias kalbos deminutyvines formas, kurios vartojamos praturtinant ne tik daiktavardžius, bet ir veiksmazodžius bei būdvardžius, verta pabrėžti, kad jos ne tik geriau suderina dainos eilučių galūnes, bet ir parodo nuoširdumą, šiltą bei jausmingą dialogą su aplinkiniu pasauliu. Pats lietuvių santykis su pasauliu nulėmė, kad šioje tradicijoje nesusiformavo epas, kuris įkvėpimo paprastai semiasi iš karo tematikos. Lietuviai, regis, karo tema nėra nei artima, nei patraukli. Pasak Antano Maceinos, dažniausiai tai yra skundo ar nevilties dainos, kuriose nerasime nei agresyvaus pykčio, nei noro nugalėti. Apie tai rašo ir Jucevičius: dainos, kurias dažniausiai mūsų liaudis dainuoja, priklauso daugiausia meilės dainų arba eleginių dainų

12 Gimbutienė, M. Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. Vilnius: Mintis. 1994, p. 39.

13 Maceina, A. Liaudies daina – tautos sielos išraiška – Lietuvių dainų dvasia ir pobūdis. Parengta Leonardo Saukos. Tautosakos darbai, t. II (IX). 1993, p. 147.

14 Ten pat, p. 148.

rūšiai. Jausmai tose dainose yra romūs, paprasti, tyri, nesutepti, skaidūs. Nerasi ten išdykusių, riebių ir palaidų išsireiškimų. Lietuvių liaudis dora, dievobaiminga, nekalta, vaišinga, karštai prie gimtosios žemės prisirišusi, tebeturi sveikai išlaikiusi savo luomui būdingas dorybes, paveldėtas iš savo prosenolių. Jos mintys, norai ir jausmai eina tiesiai iš širdies¹⁵. Panašiai ir Liudvikas Rėza straipsnyje „Daina“ rašo, kad lietuvių dainoms būdingas naivumas, kuris tapatinamas su „intymiu tonu, bendravimo delikatumu ir jausmų švelnumu“, elegantiškumas ir grakštumas, kuris apibūdinamas kaip subtilus sąmojingumas, natūralumas, kuriuos „dažnai papildo drąsus lyrinis polėkis ir jausmų ugnis, darniai besikeičią su anuo jaudinančiu paprastumu.“¹⁶ Rėza pažymi, kad tautoje vyraujančius jausmus, ją apėmusias mintis, jos būdą liaudies daina atskleidžia daug geriau ir tikriausiai negu daugiatomiais krašto papročių ir įpročių aprašymais¹⁷. Dainose apdainuojant meilės ir džiaugsmo jausmus, šeimos gyvenimo laimę pačiu paprasčiausiu būdu parodomi švelnūs šeimos narių ir giminių santykiai¹⁸. Tad galime teigti, kad tokioje bendruomenėje gyvenantis individas save regi glaudžiamame ir draugiškame pasaulyje. Labai svarbu pastebėti, kas neretai pražiūrima, kad giminėje susiformavusių ir sušildytų santykių išplėtimas į platesnį gyvenamąjį pasaulį čia laikomas savaimė suprantamu dalyku. Kitaip tariant, reikšmingas žmogui gyvenamasis pasaulis aprėpia ne tik bendruomenę, bet ir

gamtos reiškinius, upelius, medžius. Meiliais žodžiais kalbinami gyvūnai ir paukščiai, su jais dalijamasi ir kviečio grūdu, ir židinio šiluma. Pranė Dundulienė įžvalgiai pastebi, kad net dangaus kūnai mitologinėje lietuvių tautosakoje ne tik suasmeninami ir sudievinami, bet ir pratęsia žmogaus šeimyną.

Visata senojoje lietuvių tautosakoje persmelkta šiltų šeimyniškų giminės ryšių. Giminiški ryšiai susieja Saulę, Mėnulį, Aušrinę, Vakarę. Nors ir esama išimčių, Saulelė dažniausiai dainose tapatinama su motule, Mėnulis – su tėveliu, Sietynėlis – su broliuku, Aušrinė – su sesute:

*Šviečia danguj Sietynėlis,
Tai ten mano brolužėlis.*

*– Žalnierėliai vargdienėliai,
Žalnierėliai vargdienėliai,
Kur jūsų brolelis?
Aukštai danguj padangėlėj,
Šviesusis Sietynas,
Tai mūsų brolelis.¹⁹*

Sietynas palydi ir ištekančią mergelę:

*Žvaigždės sesutės vainikui pinti,
Sietis broliukas šaly sėdėti.*

...

*Teka danguj Sietynėlis,
Tai ten mano brolužėlis.
Mėnuo tėvelis manik dalelę skyrė,
Sietyns brolelis manik rangelę rengė.*

...

15 Jucevičius Adomas Liudvikas. Raštai, Vilnius. 1959, p. 550.

16 Liudvikas Rėza, Lietuvių liaudies dainos II. Par. A. Jovaišas. Vilnius, 1964, p. 330–331.

17 Ten pat, p. 337.

18 Rėza L. Raštai, t. 1, Vilnius. 1958, p. 327.

19 Užrašė J. Dovydaitis 1959 m. iš Vilniuje gyvenančios O. Navikienės, gimusios 1891 m. Žiūrių-Gudelių kaime Marijampolės rajone.

*Sėdžiu tarp penkių brolelių,
Kaip Sietynas tarp žvaigždelių.²⁰*

Daugybė piemenų dainų, kuriose Saulė laikoma motinėle:

*– Saulele motinėle, vakaran, vakaran,
Vaikeliai mažuolėliai, patalan, patalan.²¹*

Ką reiškia būti Saulelės dukra arba sūnumi? Tai, be abejo, reiškia dalyvavimą kosmo žaisme, buvimą visatos dalimi. Šias dainas dainavusio senojo lietuvių laikysena atveria savitą įsitraukimą į visumą, ypatingą susiklausymą su ja. Empatiškas bendravimas čia grindžia žmogaus ryšį su pirmąjį pasaulio šventumu, sugrąžina prie jo nesutepto tyrumo.

Deivės ir Laumės²², Saulė ir Mėnulis globoja ir našlaitėlius:

*– Nėr man motušės
Kraiteliui kloti,
Nėr man tėtušio
Dalelei skirti.*

*Nėr man sesulės
Vainikui pinti,
Nėr man brolaičio
Lauku lydėti.*

*Saulė – motušė
Kraiteliui kloti.
Mėnuo – tėtušis
Dalelei skirti.*

*Žvaigždė – seselė
Vainikui pinti.
Sietyns – brolelis
Lauku lydėti.²³*

...

*– Mėnesėl, Mėnesėl,
Kada aš tuos vargelius pabaigsiu?
Neturiu nei tėvelio, nei motinėlės –
Niekas manęs nežėlavoja!
Pasigailėk manęs, našlaitėlės,
Paimk mane, našlaitėlė, ant savęs!²⁴
Piemenėliai klausia saulytės, kur ji buvo*

dingusi:

*– Miela saulyte, dievo dukryte,
Kur taip ilgai užtrukai?
Kur taip ilgai gyvenai,
Nuo mūsų atstojusi?*

Saulytė jiems atsako:

*– Po jūrų, po kalnelių
Kavojau našlaitėlius,
Sušildžiau piemenėlius,
– Daug mano dovanėlių.*

Piemenėliai klausinėja:

*– Miela saulyte, dievo dukryte,
Kas rytais vakarėliais
Pakūrė tau ugnelę,
Tau klojo patalėlį?*

Saulytė atsako, kad patalėlį jai ruošia giminaitės:

– Aušrinė, Vakarinė:

20 Lietuvių tautosaka. Vilnius. 1967, t. 1, p. 534.

21 Dundulienė, P. Lietuvių liaudies kosmologija. Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 31.

22 Ten pat, p. 26.

23 Sruoga, B. Lietuvių liaudies dainų rinktinė. Kaunas. 1949, p. 17.

24 Lietuvių tautosaka 1967, p. 421.

*Aušrinė ugnį pakūrė,
Vakarinė patalą klojo, –
Daug mano giminėlės.*²⁵

Tokia dialogiška nuostata ne tik palaiko individą jo kasdiniuose darbuose ir rūpesčiuose, tai kartu ir dvasinio atsinaujinimo, atgimimo šaltinis, susivokiant platesniame pasaulyje, peržengiant subjektyvios kasdienybės ribas. Svarbu pabrėžti, kad dialogiškumas pabrėžia abipusę empatišką susiklausymą. Čia vengiama primesti moderniam žmogui būdingą monologišką galutinį žinojimą, čia dažniausiai kreipiamasi klausiant. Panašią retoriką regime bendraujant su augalais ir gyvūnais bei santykiyje su gamtos reiškiniais.

*– Upele streventėle,
Upele streventelėle,
Ko tekis neperstoji?
– Ežerai nevelino,
Ežerai nevelino,
Šaltiniai pamačino.*

*– Mergele tu jaunoji,
Mergele tu jaunoji,
Ko verki neperstoji?
– Broleliai nevelino,
Broleliai nevelino,
Sesutės pamačino.*²⁶

Žmogus neužsidaro savo buitinėse situacijose, jis atviras visam pasauliui. Pasaulėkūra vyksta praplečiant gyvenamojo pasaulio ribas ir giminės ryšiais susisiejant

25 Sruoga, B. Lietuvių liaudies dainų rinktinė. Kaunas, 1949, p. 25.

26 Lietuvių liaudies dainynas. Darbo dainos. Vilnius. Vaga. 1993. VI, p. 389.

su augalų, gyvūnų, paukščių sferomis, kurios sykiu tarsi veidrodyje atspindi žmogaus gyvenimo situacijas.

*Oi, ką kalba linelis
Gale lauko augdamas,
Pamiškėly stovėdamas,
Papievėly linguodamas:
– Jūs nedavėt man užaugt
Nei galvelių pribrandint,
Valaknėlių prispėjint.*

*Vai ką kalba dukrelė
Per aslelę eidama:
– Jūs nedavėt man užaugt
Nei galvelės sušukuot,
Nei kaselių sumastyt.*²⁷

Ketina štarelis

*Ketina štarelis
Gegelę vesti.
:Čiutelė, čiututė.::*

*Ar tu nerandi
Miške paukštelių?
:Čiutelė, čiututė.::*

*Miške paukštelių,
Margaplunksnelių?
:Čiutelė, čiututė.::*

*Ketina bernelis
Mergele vesti.
:Čiutelė, čiututė.::*

Ar tu nerandi

27 Lietuvių liaudies dainynas. Darbo dainos. Vilnius. Vaga. 1993. VI, p. 118.

Sviete mergelių?

:Čiutelė, čiututė.:

Sviete mergelių,

Darbininkelių?

:Čiutelė, čiututė.:²⁸

Žmogus gyvena visu kūnu paniręs tradicijoje, kur giminų vardai yra ne tik simboliniai vietos ir laiko ženklai, bet patį individą įprasminanti struktūra. Giminės ryšiai čia reiškiasi kaip savitas pasaulėvokos būdas, įvietinantis, įlaikinantis ir įprasminantis individą ne tik jo bendruomenės, bet ir supančio pasaulio visumoje. Įlaikinimas, įvietinimas ir įprasminimas neparastai svarbūs gyvenamojo pasaulio atributai, kurie buvo plėtojami dainose susiderinant, subalansuojant ir atnaujinant santykį su žmogaus aplinka. Kūrybiškai plėtojant giminės ryšius, kurių gijos pasiekia net tolimiausius visatos kampelius, atkuriami pirmą kartą tvarka, įprasminama sielos ir pasaulio vienybė.

Išvados

Archajinėje lietuvių tautosakoje žmogus gyvena turtingų giminiškų ryšių pripildytame atviraime pasaulyje. Dėmesys savo prigimtinėms ištakoms, nuoširdus rūpestingas susiderinimas su gyvenamuoju pasauliu, pagarba patyrimui bei laiko patvirtintai išminčiai ir kitos tautosakoje apdainuotos vertybės, kurios moderniaime pasaulyje prarado savo pirminę reikšmę, ugdomos šeimoje ir bendruomenėje, kur bendraujama nuoširdžiai, kartu išgyvenant kasdienius sunkumus ir džiaugsmus. Indi-

²⁸ Ten pat, p. 377.

vidas įsiprasmina turtingame savo giminės kontekste, kuris pripildytas dainų ir pasakojimų, susijusių su juokingomis, liūdnomis ar pamokomomis istorijomis. Šios istorijos sujungia visus lygmenis ir visus laikus, jose reikšmingas vaidmuo tenka ne tik gyviesiems, bet ir mirusiesiems. Laikas čia įgauna visiškai kitokią formą, bendruomenės pagrindai ir vertybės glūdi praeityje, o ne ateityje kaip moderniaime progreso varomame pasaulyje. Archajinis žmogus, skirtingai nuo modernaus, gyvenęs prasmingai ne dėl to, kad naudoja naujausią technologinį blizgutį, o dėl to, kad pažįsta savo giminę, yra jos atstovas. Tad giminės ryšiais grįstos mitinės sistemos nėra tik naivios antromofizavimo ar dekoravimo puošmenos. Jos kuria prasminį rišlumą, steigia simboliškai įprasminimą gyvenamąjį pasaulį. Žmogus gyvena giminės simbolių ryšių tvarkoje, kuri sutelkia giminę tam tikru būdu kurti ir įprasminti savo būtį kolektyviai. Jos savitumas steigia ekologine pusiausvyra ir gyvenamojo pasaulio darba grįstos kultūros pagrindus, kurių atkūrimas mūsų dienomis yra neparastai svarbus.

Giminystės pavadinimai

Žmona – pati, patni, viešpatni, boba, bobė,
motė, senė, žiuponė, draugė, draugonė
Vyras – diegas, patis, senis, tėvas, draugas
Vyro motina – anta
Vyro tėvas – šešuras
Vyro brolis – dieveris, švogeris
Vyro sesuo – móša, dieverė, moša, švo-
gerka, svainė, marti, brolaitė
Žmonai vyro sesers vyras – mošėnas
Vyro brolio žmona – jėntė, lntė, gentė,
žentė, jentė, dieverienė, brolienė

Žmonos tėvas – úošvis
 Žmonos motina – úošvė
 Žmonos brolis – láigonas
 Vyru brolio žmona – laiguonienė
 Žmonos sesuo – sváinė
 Žmonos sesers vyras – sváinis
 Sūnaus žmona – martì, sūnienė
 Sūnaus žmonos brolis – marčiabrolis
 Dukros vyras – žentas, martas, dukrave-
 dis, dukterėnas
 Brolio žmona – martì, marša, brolienė,
 brolaitė
 Sesers vyras – žentas, svainis
 Tėvui ar motinai, patėvio motina – svočia
 Tėvui ar motinai, patėvio tėvas – svotas
 Brolio ar sesers vyras – svainis
 Brolio žmona – brolienė
 Motinos brolis, dėdė – avynas
 Motinos brolio žmona – ava, avynienė,
 mūma
 Pusbrolis berniukas – brozė, broterėlis,
 brolelis, brotužis
 Pusbrolio mergina – brošė, brotužė
 Našlės tetos vyras – dėdėbuvis
 Dėdienė, mirus vyrui – dėdėnbuvė
 Tėvo ar motinos sesers vyras – tetėnas,
 tetulėnas
 Tetos vyras – tetinas, tetutinas, tetulis,
 tetulius
 Močiutės vyras – bobutinas
 Brolio ar sesers dukra – dukterėčia
 Brolio ar sesers sūnus – sūnėnas
 Brolio dukra – brolėčia

Brolio sūnus – brolėnas, brolainis, brolaitas
 Brolio sūnaus žmona – brolainienė
 Sesers dukra – seserėčia
 Sesers sūnus – seserėnas
 Vaiko vaikas, anūkas – nepotis, vaikaitis,
 vaikvaikis
 Proanūkis – provaikis
 Anūkės žmona – anūkienė
 Vyras, išėjęs į žmonos namus po vedy-
 bų – užkurys, priekuras, įkuris, ančkurys,
 priimčius, įsodas, namininkas, ateitinys,
 įvestinys, atvestinys
 Našlės vyras – preikšas
 Našlė – preikšė, preikšienė;
 Našlys po žmonos mirties – šeiryš, šeiris,
 udučius
 Vyras po to, kai žmona palieka dėl kito
 vyro – gyvanašlis
 Žmona, likusi be vyro šiam mirus – šeirė,
 udava
 Žmona be vyro, kuri paliko žmoną dėl
 kitos moters – gyvanašlė
 Antrasis moters vyras – užgulis, pavadas
 Trečias moters vyras – užtupys, ančtupinis
 Ketvirtasis moters vyras – bobkalis, kali-
 boba
 Penktasis moters vyras – bobos baigis
 Vyro antroji žmona – pavada, antravedė,
 antrapatė
 Trečioji vyro žmona – trečiapatė
 Sugyventinė, netikra žmona – puspatė,
 pusbobė
 Sutuoktiniai – pora, pačiuodu, draugystė

Literatūra

Balsys, Rimantas.
2005. Prūsų ir lietuvių
mirties (požemio, mi-
rusiųjų) dievybės: nuo
Patulo iki Kaulinyčios.
<i>Lietuviai ir lietuvinin-</i>	<i>kai. Etninė kultūra</i> , IV,
p. 27–58.	Mokslo ir enciklopedijų
leidybos institutas.	Mokslo ir enciklopedijų
leidybos institutas.
	Buivydienė, Rūta. 1997.
<i>Vedybų giminystės
pavadinimai</i> . Vilnius:	Dundulienė, Pranė.
2008. <i>Lietuvių liaudies
kosmologija</i> . Vilnius:	Dundulienė, Pranė.
2008. <i>Pagonybė Lietuvo-
je: moteriškos dievybės</i> .

- Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Eliade, Mircea. 1997. *Šventenybė ir pasaulietiškas*. ALK. Vilnius: Mintis.
- Gimbutienė, Marija. 1994. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis.
- Girininkas, Algirdas. 2009. *Lietuvos archeologija*. I tomas: Akmens amžius. Vilnius: Versus aureus.
- Jucevičius, Adomas Liudvikas. 1959. *Raštai*, Vilnius.
- Lietuvių tautosaka, 1967, t. 4. Vilnius.
- Lietuvių liaudies dainynas. 1993, VI tomas. Darbo dainos. Vaga. Vilnius.
- Lèvi-Strauss, Claude, Леви-Строс К. 2008. *Структурная антропология*. Москва: Академический Проект.
- Losev, Лосев, Алексей Фёдорович. 2008. *Диалектика мифа*. Москва: Директ-Медиа.
- Mickūnas, Algis. 2016. *Lithuania and Globalization*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Rėza, Liudvikas. 1964. Lietuvių liaudies dainos II. Par. A. Jovaišas. Vilnius.
- Rėza, Liudvikas. 1825. Dainos, oder Littauische Volkslieder, su komentarais ir straipsiniu „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai“. Prieiga: <[http://antologija.lt / text/liudvikas-reza-lietuviu-liaudies-dainu-tyrinejimas](http://antologija.lt/text/liudvikas-reza-lietuviu-liaudies-dainu-tyrinejimas)>.
- Sadauskienė, Jurga. 2014. Emocijos kaip objektas lietuvių dainų tyrinėjimuose. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. *Tautosakos darbai*, t. XLVIII.
- Sruoga, Balys. 1949. *Lietuvių liaudies dainų rinktinė*. Kaunas.
- Maceina, Antanas. 1993. Liaudies daina – tautos sielos išraiška – Lietuvių dainų dvasia ir pobūdis. Parengta Leonardo Saukos. *Tautosakos darbai*, t. II (IX).